

BARTŁOMIEJ GRUSZKA*, MICHAŁ KARA**

WYBRANE ZNALEZISKA CERAMIKI O CECHACH WARSZTATOWYCH ZE STARSZYCH FAZ WCZESNEGO ŚREDNIOWIECZA Z POŁUDNIOWO- -ZACHODNIEJ WIELKOPOLSKI I POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ CZĘŚCI ZIEMI LUBUSKIEJ W ŚWIELE BADAŃ SPECJALISTYCZNYCH

Selected archaeological excavations of workshop pottery from the Early Middle Ages in south-west Wielkopolska and the south-east part of Ziemia Lubuska in the light of specialist research

Abstract: The latest specialist excavations of utensil ceramics from the early Middle Ages in south-west Wielkopolska and the south-east part of Ziemia Lubuska have revealed features characteristic of craft ceramics. The features include selecting the mineral leaning admixture with respect to the fraction and type, the application of slipware, as well as a potter's wheel. The research has been based on the results of petrographic analyses of selected utensils from the sites in Bonikowo (Wielkopolska region) as well as Połupin and Stożne (Lubuskie region). The artefacts have been dated on the basis of a thermoluminescent analysis of pieces of receptacles (Stożne) and the results of radiocarbon dating (Bonikowo, Połupin, Stożne). As for the occurrence of craft ceramics, the former stages of the Early Middle Ages (approximately 6/7th-9th centuries) are strongly contrasted with the subsequent Medieval times (10th – mid-13th centuries) when this type of utensil was non-existent.

Keywords: Poland, Wielkopolska, Ziemia Lubuska, Bonikowo, Połupin, Stożne, former stages of the early Middle Ages, workshop pottery, petrographic analyses of pottery, engobe, absolute dating.

W artykule prezentujemy „archiwalne” oraz nowe znaleziska naczyń o cechach warsztatowych, datowane metodą archeologiczną na starsze fazy wczesnego średniowiecza, czyli na okres przed przełomem IX i X w. Są to fragmenty pojemników glinianych, które pochodzą z wybranych stanowisk archeologicznych południowo-zachodniej Wielkopolski (Bonikowo, stan. 1, pow. kościański, woj. wielkopolskie) oraz południowo-wschodniej części Ziemi Lubuskiej (Połupin, stan. 2, pow. krośnieński, woj. lubuskie; Stożne, stan. 2, pow. zielonogórski, woj. lubuskie) (ryc. 1). Przeprowadzone badania specjalistyczne wyżej wymienionej ceramiki pozwoliły sprecyzować chronologię znalezisk. Przyczyniły się też do wskazania

* Studia Doktoranckie Nauk o Kulturze, Uniwersytet Wrocławski, ul. Szewska 48, 50-137 Wrocław.

** Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, ul. Rubież 46, 61-612 Poznań.

możliwych kierunków inspiracji twórców tego typu naczyń. Potwierdziły także ustalony makroskopowo związek analizowanych pojemników z wyspecjalizowanym nurtem produkcji garncarskiej.

Prezentację rozpoczynamy od ustaleń poczynionych dla ceramiki odkrytej na stan. nr 2 w miejscowości Stożne koło Zielonej Góry; w dalszej kolejności omówione zostaną materiały z grodzisk w Bonikowie i Połupinie.

Wspomniane stanowisko w **Stożnem** jest położone na terasie zalewowej Odry (około 3 km od koryta), na jej lewym brzegu, w pobliżu niewielkiego ciek w wodnego – Zimnego Potoku, będącego lewobrzeżnym dopływem Odry. Osada jest zlokalizowana na niewielkim wyniesieniu, które jest najwyższym lokalnym punktem (51-52 m n.p.m.). Omawiane poniżej fragmenty naczyń pochodzą z obiektu 9, którego funkcję można łączyć z akwatoryczno-bagiennym miejscem ofiarnym. Według oznaczeń wieku metodą radiowęglową¹ oraz analiz termoluminescencyjnych fragmentów naczyń² obiekt funkcjonował w okresie od drugiej połowy VI do około połowy VII w. n.e.

Z obiektu 9 pochodzi kilkaset ułamków naczyń glinianych, które należą do kilku różnych pojemników³. Charakterystycznym elementem jest zaleganie ceramiki na poziomie drewnianych konstrukcji, w wyraźnych skupiskach, reprezentujących jedno lub dwa naczynia o zróżnicowanych cechach formalnych, stylistycznych i technologicznych. W kilku przypadkach można przypuszczać, że ich producent (producent?) doskonale znał tajniki warsztatu garncarskiego.

W przypadku jednego z naczyń uwagę zwraca przede wszystkim zastosowanie rotacji koła garncarskiego oraz doskonale opracowanie powierzchni ścianek, skutkujące zatarciem wszelkich śladów produkcyjnych i nadające ściankom charakterystyczną fakturę „gęsiej skóry”. W celu weryfikacji hipotezy o warsztatowej genezie tego naczynia przeprowadzono analizy petrograficzne⁴.

Ustalono, że do produkcji tego pojemnika garncarz użył gliny z dodatkiem intencjonalnie selekcionowanej domieszki, i to zarówno jeśli chodzi o skład mineralny (preferował różowy skałki), jak i o frakcję, domieszka była bowiem najprawdopodobniej przesiewana (odsiewano bardzo drobne ziarna) w celu uzyskania w miarę jednolitej granulacji.

Analizy petrograficzne⁵ potwierdziły przypuszczenia dotyczące zastosowania rotacji koła garncarskiego, prawdopodobnie w końcowym etapie produkcji naczyn-

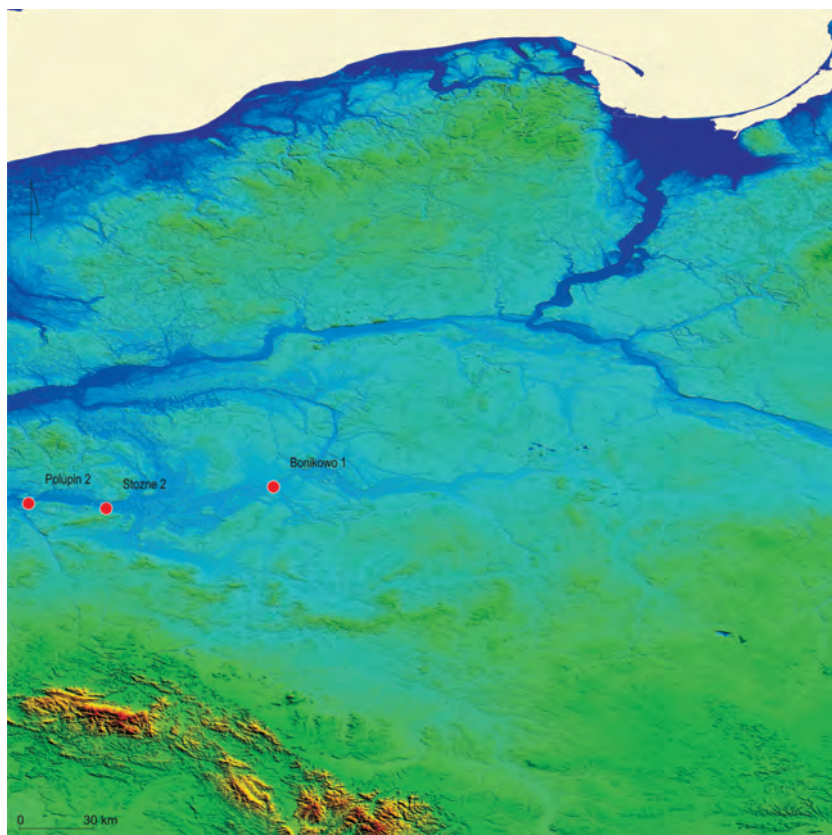
¹ B. Gruszka 2010, s. 249.

² B. Gruszka, E. Pawlak, P. Pawlak 2013.

³ B. Gruszka 2010, tabl. III-IV.

⁴ P. Gunia, B. Gruszka 2010.

⁵ Badania petrograficzne zaprezentowane w artykule zostały sfinansowane ze środków Marszałka Województwa Lubuskiego z programu „Stypendia naukowe dla doktorantów kształcących się na kierunkach uznanych za szczególnie istotne z punktu widzenia rozwoju województwa lubuskiego” (priorytet VIII programu operacyjnego „Kapitał Ludzki”, działanie 8.2, poddziałanie 8.2.2, „Regionalne Strategie Innowacji”).

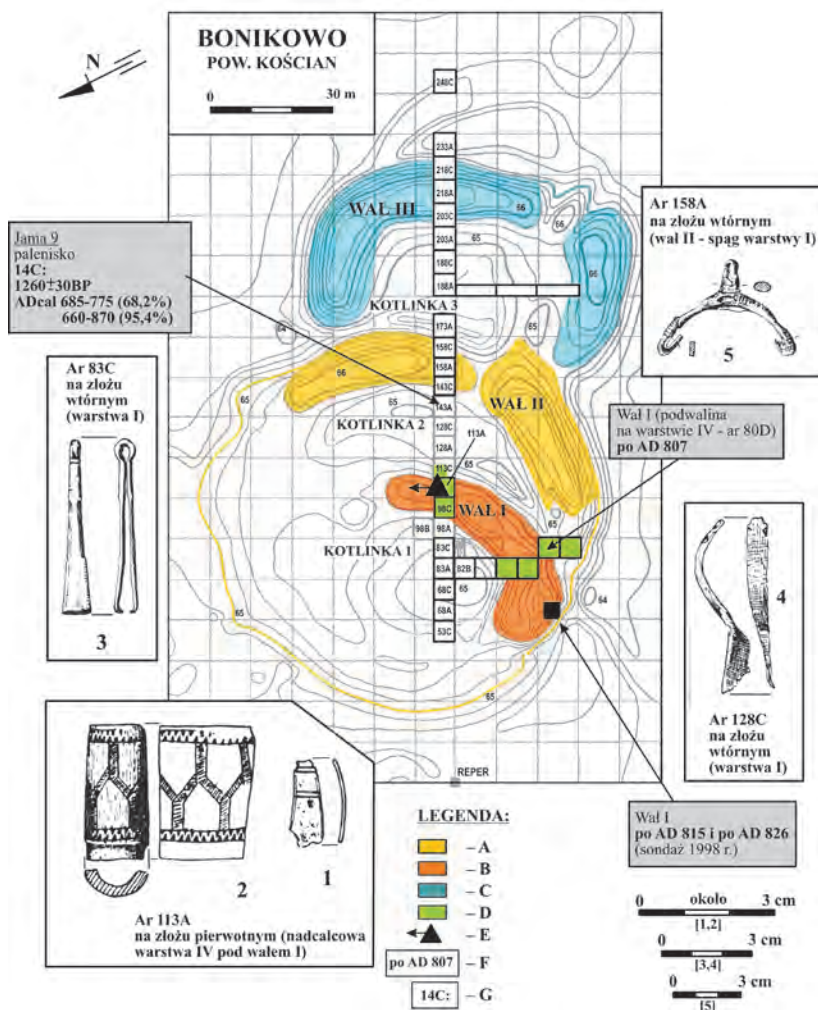
Ryc. 1. Mapa Polski z lokalizacją Bonikowa (woj. wielkopolskie), Połupina i Stoznego (woj. lubuskie). Oprac. B. Gruszka

nia. W szlifie poprzecznym są bowiem widoczne ziarna domieszki schudzającej o wyraźnej uporządkowanej teksturze, co świadczy o działaniu dużego ciśnienia kierunkowego na ściankę lepionego naczynia.

Przeprowadzona analiza termoluminescencyjna fragmentu opisywanego naczynia wskazała pierwszą połowę VII w.⁶ jako najbardziej prawdopodobny moment jego produkcji, co synchronizuje się z oznaczeniami wieku metodą ^{14}C drewnianej konstrukcji (obiekt 9), na stropie której odkryto część naczynia.

Występowanie obok siebie fragmentów naczyń wykonanych zarówno bez, jak i z użyciem silnej rotacji koła garncarskiego poświadczane jest na Śródkowym

⁶ Uwzględniając błąd metody, okres, w którym naczynie powstało, zamyka się w granicach A.D. 633±96.

Ryc. 2. Bonikowo, stan. 1, pow. Kościan. Plan warstwicowy wczesnośredniowiecznego grodziska z lokalizacją wykopów archeologicznych i kamiennego nasypu kurhanopodobnego oraz zasięgiem odkrytego fragmentu kulturowej warstwy nr IV, związanej ze wspomnianym nasypem. Zaznaczono miejsca pobrania próbek datowanych bezwzględnie oraz miejsca znalezienia luksusowych przedmiotów ze schyłku starożytności (1, 3, 4) lub ze starszych faz wczesnego średniowiecza (2, 5): 1, 4 – fragmenty brązowych zapinek; 2 – oprawka z poroża; 3 – brązowe szczypczyki toaletowe; 5 – żelazna, brązowiona ostroga. Według M. Kara 2009, ryc. 11

Legenda: A – I faza grodu; B – dobudowane w fazie II; C – dobudowane w fazie II lub III; D – odsłonięty odcinek kulturowej warstwy nr IV; E – miejsce odkrycia fragmentu kamiennego nasypu (zaznaczono kierunek jego kontynuacji); F – ustalona metodą dendrochronologiczną data kalendarzowa ścięcia dębu użytego do budowy wału (w *Anno Domini*); G – ustalone metodą ¹⁴C AMS przedziały kalibrowanego wieku kalendarzowego węgla drzewnego z paleniska (w *Anno Domini*), wraz z prawdopodobieństwem wyniku w procentach

Nadodrz w początkach średniowiecza na takich stanowiskach jak Buków, stan. 1⁷, Kalsk, stan. 1⁸ czy Połupin, stan. 2⁹.

Ponadto charakterystycznym elementem widocznym już w najstarszych wczesnośredniowiecznych zespołach ceramicznych jest angobowanie naczyń, które utrzymuje się co najmniej do przełomu X i XI w., jednak w starszym okresie jest szczególnie nasilone¹⁰.

W **Bonikowie** analizowany zespół ceramiki naczyniowej odkryto w latach pięćdziesiątych XX w. podczas badań archeologicznych wczesnośredniowiecznego grodziska (ryc. 2). Zawiera on okazy podobne do znalezisk z merowińskiego kręgu kulturowego oraz ziem dorzecza dolnego Dunaju. Zespół pozyskany został z kulturowej warstwy nr IV (o znacznej miąższości) oraz z odkrytej fragmentarycznie jamy (może rowu) wkopanej w nadcałcowy humus pierwotny, stratygraficznie związanej z warstwą nr IV. Przypomnijmy, że wymieniona warstwa spoczywała bezpośrednio pod wałem II fazy grodu, datowanej na drugą połowę IX – pierwszą połowę X w. (ryc. 3), a w jej spągu zalegał fragment późnoantycznej fibuli typu Niemberg (ryc. 4: 7). Przypuszczamy, iż narastała ona w przedgrodowej fazie stanowiska, a także w okresie funkcjonowania na tym miejscu najstarszego grodu, którego relikty łączymy z drugą połową VIII i pierwszą połową IX wieku¹¹. Na szczególną uwagę zasługują pozyskane z warstwy fragmenty naczyń glinianych, obtaczanych górami silnie formująco. Chodzi o zaliczone przez Z. Hilczerównę do ceramicznej grupy A₁ dwustożkowate, stosunkowo przysadziste garnki oraz podobnie uformowane wazy szerokootworowe, a także o garnki wysmukłe z esowatym profilem, pokryte motywem plastycznych wałków względnie głębokich żłobków-bruzd, które naniesiono szablonem lub szerokim narzędziem rylcowatym (o poziomie ściętym końcu) podczas szybkiej rotacji koła garncarskiego¹² (ryc. 5). Formom tym towarzyszyły garnki o zdecydowanie gorszej jakości techno-użytkowej, całkowicie ręcznie lepiące ewentualnie obtaczane przykrawędnie, sporadycznie ornamentowane, które wpisują się w południowowielkopolski nurt garncarstwa rodzi-

⁷ E. Dąbrowski 2001, s. 146-147, ryc. 5: 3.

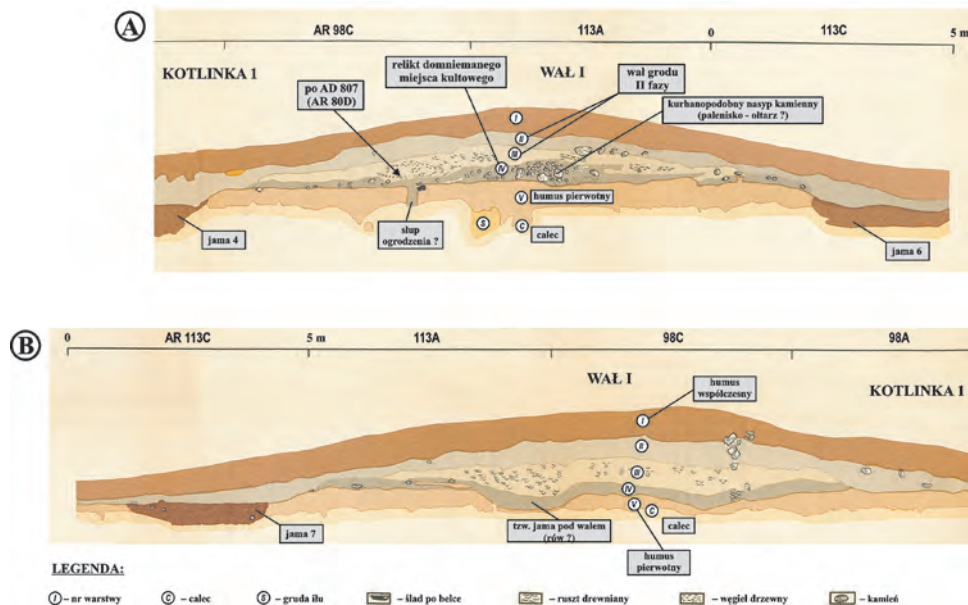
⁸ E. Dąbrowski 1997, s. 130; B. Gruszka 2011.

⁹ E. Dąbrowski 1965, s. 68-71; 1997, s. 124-127.

¹⁰ Przykłady angobowania naczyń znane są m.in. z dwu obiektów ze stan. 1 w Kalsku, pow. zielonogórski, woj. lubuskie, z których pochodzi ceramika datowana metodą termoluminescencyjną na lata A.D. 570±86 i A.D. 574±93; z osady datowanej na drugą połowę VII – początek VIII w. w Mozowie, stan. 23, pow. zielonogórski, woj. lubuskie (B. Gruszka, E. Pawlak, P. Pawlak 2013); z osady z VII w. w Jordanowie, stan. 7, pow. świebodziński, woj. lubuskie; z osady odkrytej na stanowisku nr 10 w Sulechowie, pow. zielonogórski, woj. lubuskie, gdzie starsza faza przypada około połowy VIII w. (B. Gruszka, E. Pawlak, P. Pawlak 2013).

¹¹ Analiza i chronologia jednostek stratygraficznych zob. M. Kara 2009, s. 91 i n. W cytowanej pracy warstwę IV uznaje się za relikty domniemanego miejsca obrzędowo-kultowego, typu naturalnego sanktuarium, o długim czasie funkcjonowania.

¹² Z. Hołowińska 1956, s. 30 i n. oraz ryc. 25A, C; 30B; Z. Hilczerówna 1967a, s. 62 i n. oraz ryc. 9i, j, l, p.

Ryc. 3. Bonikowo, stan. 1, pow. Kościan. Przekroje pionowe wału nr I grodziska

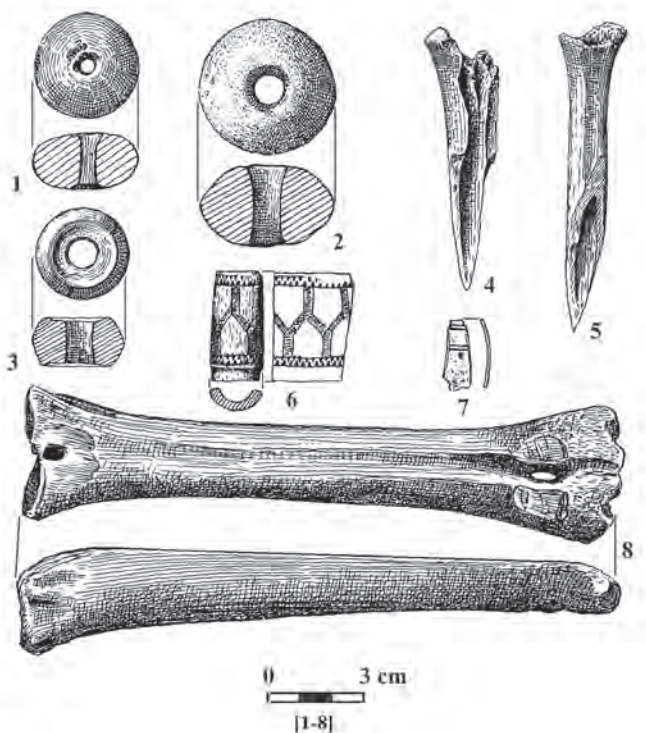
A – fragment profilu ściany północnej wykopu: widoczne relikty domniemanego obrzędowo-kultowego (warstwa nr IV na humusie pierwotnym), nakryte przez pozostałości wału II fazy grodu (warstwy nr II-III); ułożona na warstwie IV podwalina drewnianej konstrukcji jądra wału oznaczona dendrochronologicznie po A.D. 807; B – fragment profilu ściany południowej wykopu z nawarstwieniami jak wyżej. Według M. Kara 2009, ryc. 12

mego z najstarszych faz wczesnego średniowiecza (grupy ceramiczne A i B według Z. Hilczarów¹³). Nie zaobserwowano różnic w poziomach zalegania obu kategorii naczyń.

Fragment jednego z naczyń pochodzących z warstwy IV poddano analizie petrograficznej (ryc. 6). Fragment ów odkryty w warstwie IV₃ na arze 113C, w obrębie świadka NW – pochodzi z wysmukłego naczynia ozdobionego w górnej partii szerokimi, doskonale opracowanymi wałkami plastycznymi. Naczynie wykonano z niskoplastycznej, piaszczystej i zażelazonej gliny, która została schudzona drobnym, wysortowanym tłucznem skalnym, pochodzącym z rozkruszania głazów narzutowych. Można wyróżnić dwie grupy wielkościowe domieszki: o frakcji od 0,1 do 0,25 mm, gdzie przeważała domieszka kwarcu oraz o frakcji od 0,4 do 1 mm ze znacznym udziałem ostrokrawędzistego kwarcu oraz skaleni potasowych¹⁴.

¹³ Z. Hilczarówna 1967a, s. 63-64.

¹⁴ P. Gunia 2013a.

Ryc. 4. Bonikowo, stan. 1, pow. Kościan. Zabytki tzw. wydzielone z kulturowej warstwy nr IV (zespół)

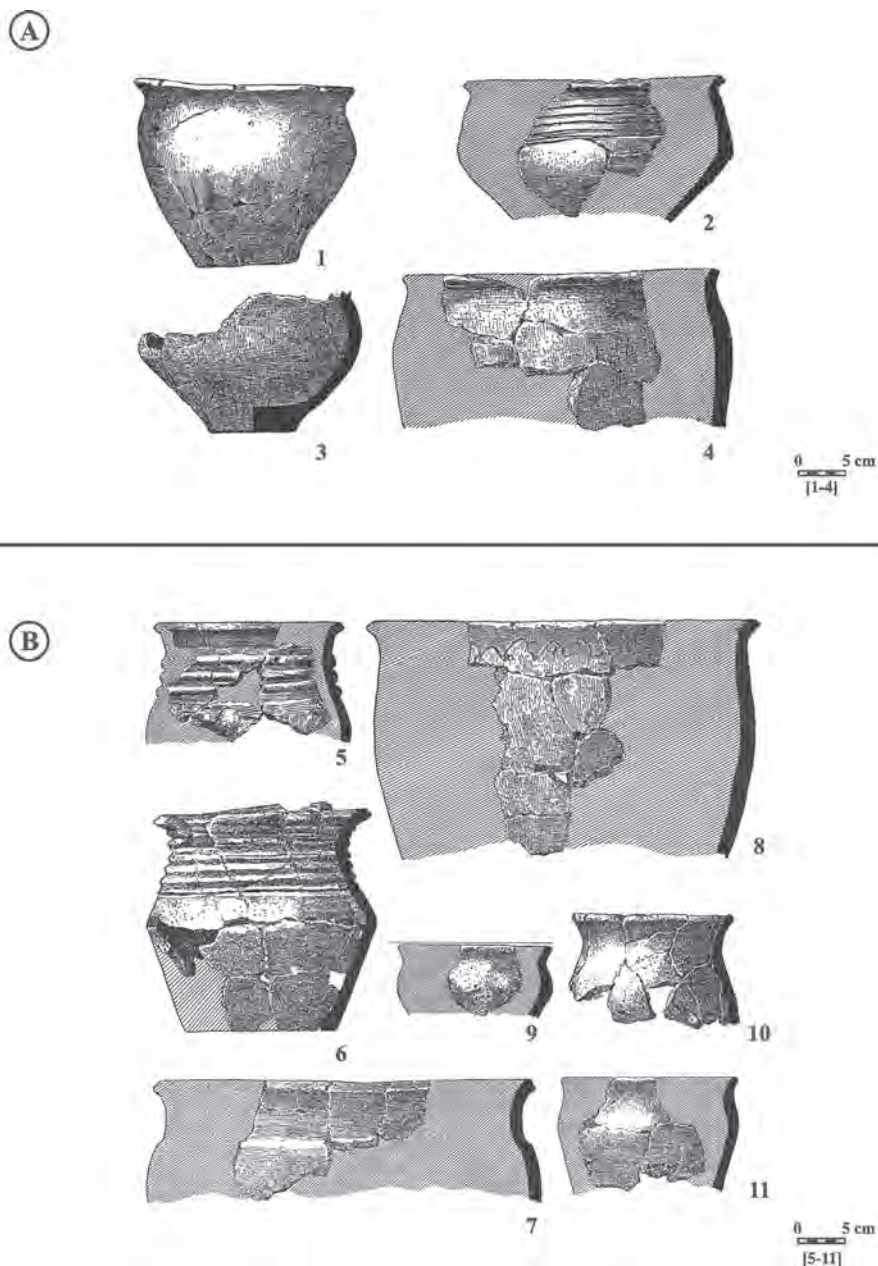
1-3 – przeszłiki gliniane; 4-5 – kościane tzw. kolce; 6 – uszkodzona oprawka z poroża; 7 – fragment kabłąka brązowej zapinki; 8 – łyżwa lub płoza kościana. Według Z. Hołowińska 1956, ryc. 27

Masa garncarska była raczej słabo przygotowana, można bowiem napotkać obszary pozbawione domieszki oraz takie, gdzie występują grudki niewyrobionej gliny. Po wylepieniu naczynia poddano je zabiegowi angobowania, nanosząc cienką warstewkę gliny pozbawionej materiału schudzającego. Pojemnik wypalono w temperaturze poniżej 600°C, w atmosferze redukcyjnej¹⁵.

Opisane naczynia – wyroby wyspecjalizowanego garncarstwa, jednocześnie okazały luksusowe – stanowią przedmiot ożywionej dyskusji naukowej. Wczesnej chronologii bonikowskiego zespołu, ustalonej przez Z. Hilcerównę (V/VI-VII w.)¹⁶,

¹⁵ Poziom opanowania warsztatu przez garncarza mógł być lepszy, aniżeli sugerują to wyniki badań specjalistycznych naczyń. Analizowany pojemnik pochodzi bowiem z reliktyw domniemanego miejsca obrzędowo-kultowego (zob. przypis 11); o poziomie wykonania okazy mogły decydować przyczyny symboliczne.

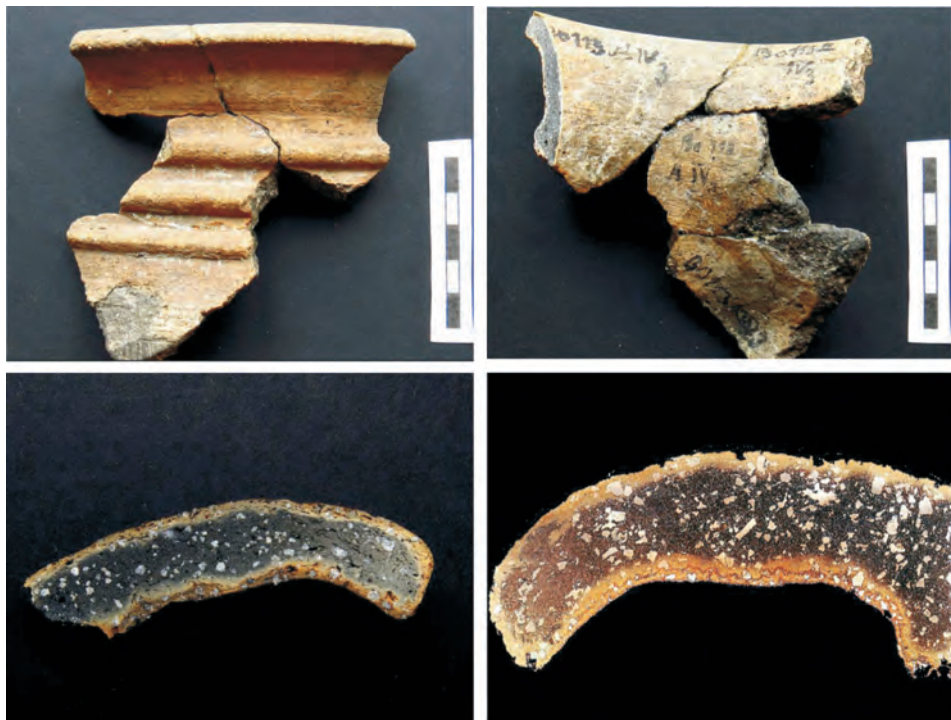
¹⁶ Z. Hilcerówna 1960, s. 60 i n.; 1967a, s. 78 oraz tabela XI: 2, tu datowanie osady przedgródowej; XV: 2, tu datowanie grodziska. Zob. też Z. Hilcer-Kurnatowska 1986, s. 506;

Ryc. 5. Bonikowo, stan. 1, pow. Kościan

Wybór ceramiki naczyniowej (2, 4, 5-11 – okazy obtaczane górą) z reliktyw domniemanego miejsca obrzędowo-kultowego: **A** – z wkopanej w humus pierwotny tzw. jamy pod wałem nr I grodziska; **B** – z warstwy kulturowej nr IV zalegającej na humusie pierwotnym i przykrytej przez konstrukcje wymienionego wału.

Według Z. Hołowińska 1956, ryc. 25; 30

Ryc. 6. Bonikowo, stan. 1, pow. Kościan. Fragment naczynia glinianego poddany badaniom petrograficznym oraz skan płytki cienkiej. Fot. P. Gunia

przeciwstawia się opinii o jego późnej metryce, sięgającej najwyżej wieku IX, za czym przemawiać ma obecność wśród warsztatowej ceramiki tegoż zespołu „naczyni należących niewątpliwie do typu Tornow”¹⁷. Z tym poglądem nie sposób się zgodzić.

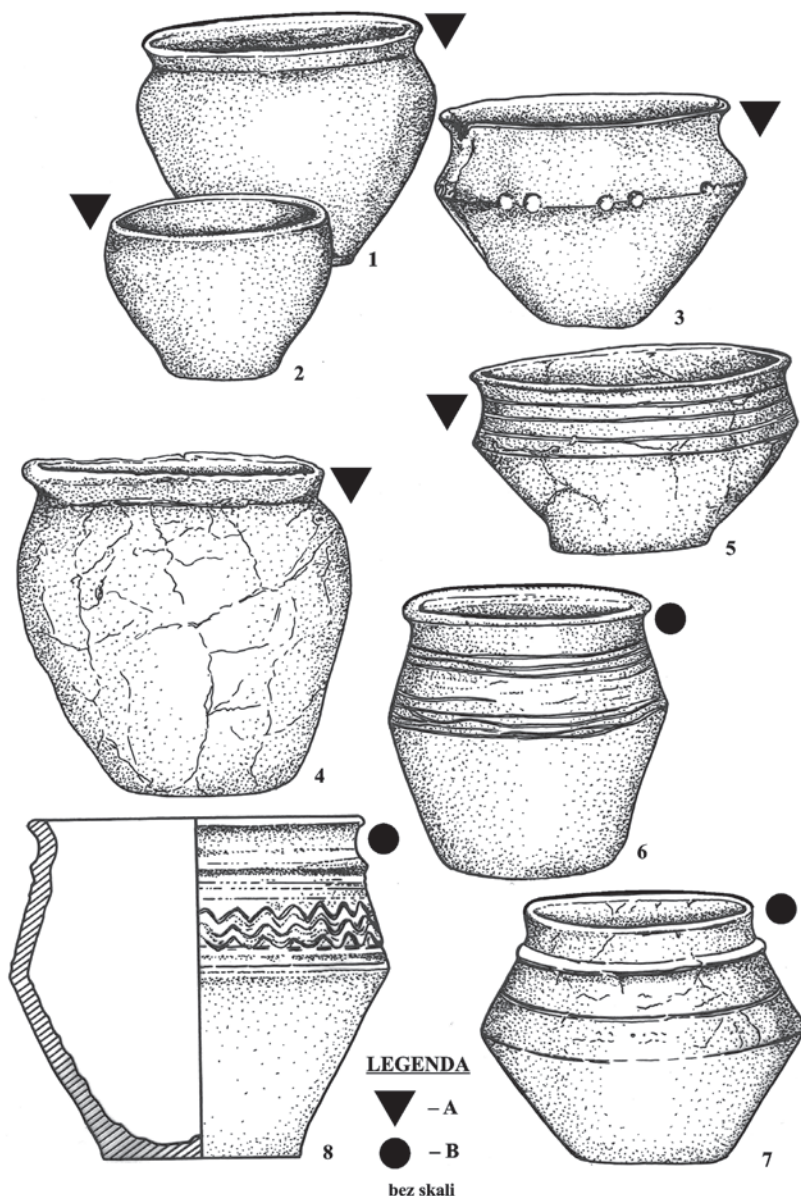
Bliskie analogie do rozpatrywanych naczyń bonikowskiej grupy A₁ można bowiem przytoczyć z kręgu merowińskiego, głównie z obszaru środkowo-górnego dorzecza Dunaju (m.in. ziemie Alamanów)¹⁸ tudzież z obszaru dorzecza Renu (terytoria Franków)¹⁹ (ryc. 7), a także ze stanowisk datowanych na VI – pierwszą połowę VII w. z położonych u ujścia Dunaju terenów obecnej Mołdawii²⁰. Interesujące nas naczynia – o formie dwustożkowej lub esowatej z tendencją do dwustożka, zbliżone do analizowanych naczyń grupy A₁ z Nadobrza – notuje się tam

¹⁷ M. Dulinicz 1994, s. 39 oraz ryc. 2b.

¹⁸ *Die Germanen* 1986, ryc. 75c; 81g.

¹⁹ *Die Germanen* 1986, ryc. 102: 11, 23, 24; *Die Franken* 1996, nr kat. VIII.5.8j oraz ryc. 215; 576.

²⁰ R. Harhoiu 2005, s. 182 i n. oraz ryc. 23A2: 16.

Ryc. 7. Naczynia gliniane ze wschodnich obszarów frankijskiego kręgu kulturowego
 1-3, 5 – naczynia z grobów ciepłalnych z IV-V w.; 4, 6-7 – naczynia z grobu szkieletowego z drugiego
 30-lecia VII w.; 8 – naczynie typu *Knickwandtopf* z grobu szkieletowego, charakterystyczne dla środkowo-
 owego i młodszego okresu merowińskiego (od około połowy VI w.). Według M. Kara 2009, ryc. 14

Legenda: A – naczynia ręcznie lepiące; B – naczynia obtaczane na kole garncarskim

w enklawach, zatem podobnie jak w przypadku najstarszego Bonikowa, które jako zespół funkcjonalno-osadniczy pozostaje na ziemiach polskich bez wyraźniejszych analogii (ryc. 8). Dodajmy, iż badacze interpretują wspomniane naczynia jako „importy” bizantyńskie lub powstałe na miejscu produkty wysoko kwalifikowanych garncarzy wywodzących się z wschodniego cesarstwa rzymskiego²¹.

Także wpływom warsztatów prowincjonalno-rzymskich (głównie z Recji oraz Noricum) przypisuje się podjęcie przez Franków czy Alamanów wyspecjalizowanej produkcji szerokootworowych waz dwustożkowatych tudzież przysadzystych, dwustożkowatych garnków (tzw. *Knickwandtöpfe*) w typie okazów „tornowskich” czy bonikowskich. Te pierwsze (chodzi o zdobione m.in. pasmem szerokich żłobków naczynia wazowate lub czarkowate, obtaczane bądź toczone na kole garncarskim) rozpoczęto wytwarzać już przed rokiem 500 (przynajmniej w niektórych ośrodkach alamańskich)²². Znaleziska wspomnianych pojemników stosunkowo pewnie datowane na wiek VI (w tym na pierwszą połowę stulecia) znane są ze strefy nadduńskiej, ze stanowisk przypisywanych kulturom germańskim²³. Z kolei luksusowe formy *Knickwandtöpfe* (ryc. 7: 8), również obtaczane na kole, produkowano przede wszystkim na terytoriach wschodniofrankijskich, przy czym w wersji przypominającej wczesnośredniowieczne naczynia słowiańskie typu Tornow A zapewne nie wcześniej niż od drugiej ćwierci VI w., a w wersji przypominającej pojemniki typu Tornow B najpóźniej od pierwszej połowy VII stulecia²⁴. Dodajmy, że rysujące się tu zbieżności z pojemnikami bonikowskimi dotyczą nie tylko formy (dwustożki) czy zdobnictwa (dookolne bruzdy lub szerokie żłobki) wreszcie techniki wykonania (obtaczanie na kole silnie formujące), lecz również cech pozornie drugorzędnych, takich jak kolor wypału, skład masy garncarskiej czy sposób opracowania powierzchni naczynia (rezultat mistrzowskich umiejętności garncarza). Nie można zatem wykluczyć, że luksusowe formy naczyń grupy A₁, stwierdzone w warstwie IV na grodzisku w Bonikowie, wykonane zostały przez wysokiej klasy garncarza-specjalistę, działającego pierwotnie w dorzeczu środkowo-górnego Dunaju lub – co bardziej prawdopodobne – na wschodniofrankijskim pograniczu, aczkolwiek nie jest to jedyna ewentualność. Musimy bowiem pamiętać o najnowszych ustaleniach T. Makiewicza²⁵, potwierdzających zasadność poglądów sformułowanych już wcześniej przez część archeologów, którzy wskazywali na możliwość przetrwania do początków średniowiecza w dorzeczu Odry i Wisły antycznych, *stricte* warsztatowych technik produkcji naczyń, m.in. toczenia lub obtaczania na kole garncar-

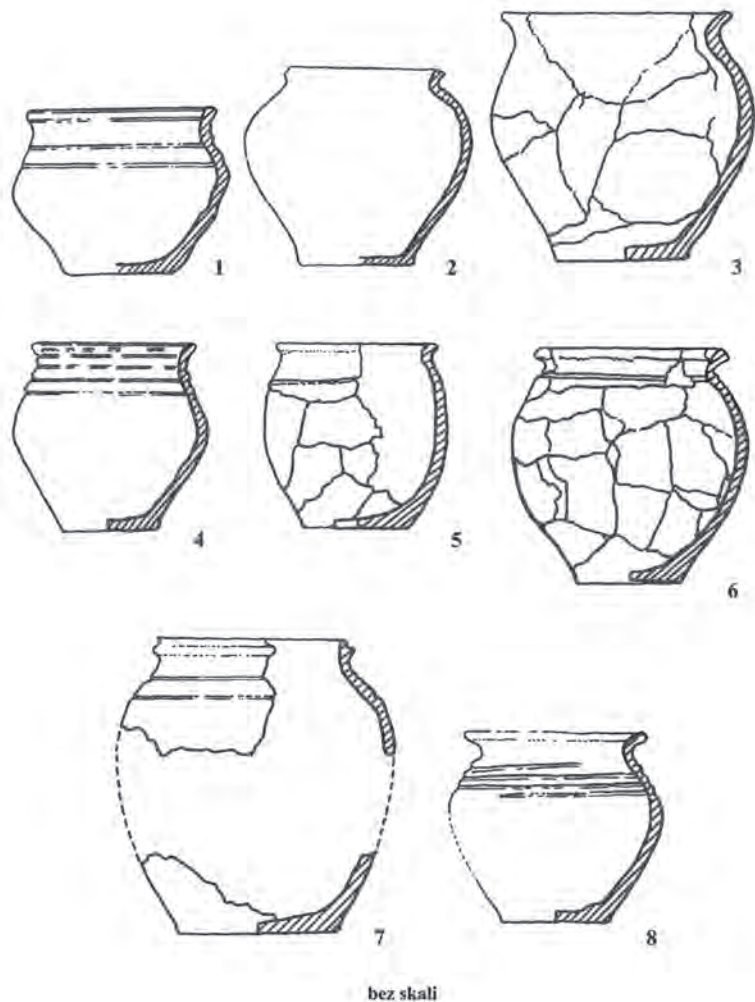
²¹ R. Harhoiu 2005, s. 183.

²² H.F. Müller 1976, s. 62 i n., 70 i n. oraz tabl. 9B: 1; 10C: 1; *Die Germanen* 1986, ryc. 75 oraz tabl. 47, tu naczynia typu *terra nigra* z IV w.

²³ *Die Langobarden* 1988, s. 190.

²⁴ Por. *Die Germanen* 1986, ryc. 102: 11, 23, 24; *Die Franken* 1996, nr kat. VII.1.17; VIII.5.8 oraz ryc. 215. O ceramice typu Tornow zob. J. Herrmann 1966.

²⁵ T. Makiewicz 2005a-b; 2006.

Ryc. 8. Znaleziska naczyń glinianych, obtaczanych silnie formująco, z dorzecza dolnego Dunaju (obszar Mołdawii), datowane na VI – pierwszą połowę VII w. n.e. Według R. Harhoiu 2005; przerys. M. Śniedziowska-Lerczak

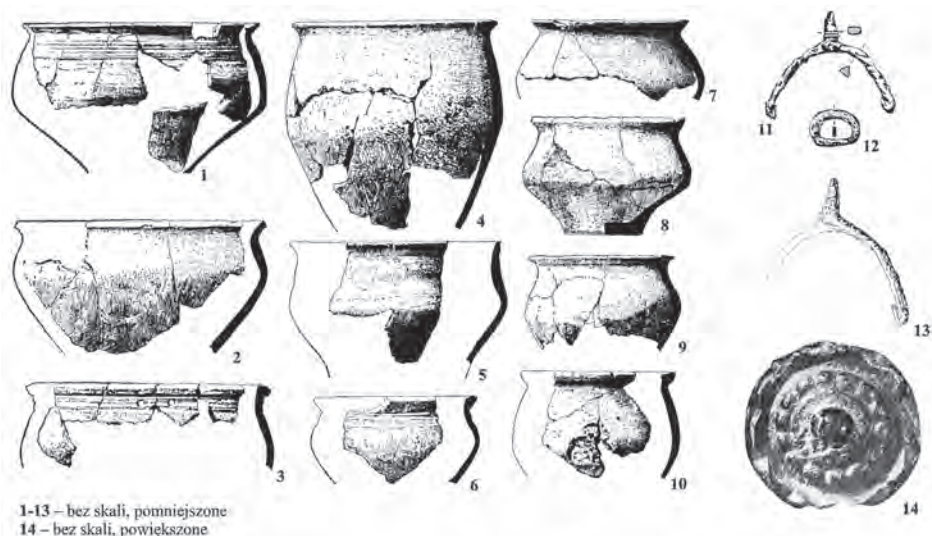
skim²⁶. Wyraźne odstępstwa od archetypów – zwłaszcza w ornamentyce – sugerują wytwórczość opartą wprawdzie na obcych wzorcach, jednak zaadaptowaną już do potrzeb miejscowej kultury elitarnej.

²⁶ W. Hensel 1956; Z. Hilczerówna 1963; 1967a; 1967b; E. Dąbrowski 1968; 1970; 1971.

Wnosząc z datowania analogii, głównie merowińskich, w mniejszym zakresie bizantyńskich z terenu obecnej Mołdawii, rozpatrywany zespół ceramiki bonikowskiej, o wyraźnych nawiązaniach techno-stylistycznych do wyspecjalizowanego garncarstwa strefy naddunajskiej i nadreńskiej, skłonni jesteśmy datować ramowo między połową VI a VIII w. włącznie. Orientacyjny *terminus post* wyznacza, naszym zdaniem, metryka rozpoczęcia „masowej” produkcji *Knickwandtöpfe* w kręgu merowińskim (około połowy VI w.) – form typowych dla kultury frankijskiej, które uznajemy za genetycznie bliskie bonikowskiemu garnkom dwustożkowatym zdobionym plastycznymi walcami. W tych przedziałach osadzamy też orientacyjną chronologię narastania warstwy nr IV, z zastrzeżeniem, iż stulecie VI jest tu raczej mało prawdopodobne. Więcej przesłanek przemawia za VII w., przede wszystkim chronologiczno-funkcjonalne *iunctim*, rysujące się między ceramiką z warstwy nr IV a znalezionymi na grodzisku w Bonikowie oraz na pobliskim stanowisku nr 2 (osada? tzw. otwarta) przedmiotami proveniencji późnoantycznej i merowińskiej. W tej sytuacji nie można wykluczyć, iż wspomniane „importy”, tudzież garncarz lub garncarze-specjaliści (może jeńcy), trafili w rejon obecnego Bonikowa dopiero po roku 626, czyli po nieudanej awarsko-słowiańskiej wyprawie na Konstantynopol, której rezultat walnie przyczynił się do powstania państwa Samona²⁷. W rejon środkowego dorzecza Obry wspomniani garncarze-specjaliści mogli dostać się również nieco później – po połowie VII w., czyli w okresie destabilizacji politycznej ziem środkowego Naddunaja wywołanej rozpadem państwa Samona. W obu przypadkach „nośnikiem” wspomnianych przedmiotów o ewidentnie prestiżowym charakterze (m.in. luksusowej ceramiki), jak również nowych doświadczeń tudzież idei, mogły być powracające do macierzystych siedzib grupy wojowników słowiańskich. Polityczny *status quo*, jaki zapanował wówczas na styku dorzecza środkowo-górnego Dunaju oraz środkowo-górnego Renu, z pewnością sprzyjał ożywieniu kontaktów między okrzepłym już państwem Merowingów, Bizancjum, stabilizującym się kaganatem awarskim a głęboko rozsiedlonymi po północnej stronie Dunaju wspólnotami słowiańskimi – trybutariuszami lub polityczną klientelą kaganatu (w tej grupie widzielibyśmy także społeczności z obszaru obecnego Śląska, Ziemi Lubuskiej oraz południowej i zachodniej Wielkopolski).

W Bonikowie badana radiowęglowo warstwa IV, leżąca na calcu i stratygraficznie starsza od relikwów umocnień grodu, bo zlokalizowana zarówno pod wałem nr II ze starszej fazy obiektu, jak pod wałem nr I z fazy młodszej, ujawniła dla dwu zalegających w niej przedmiotów kościanych (tzw. kolec kościany – 1295±30 BP; łyżwa lub płoza kościana – 1250±30 BP) (ryc. 4: 4, 8) zbliżone przedziały kalibrowanego wieku kalendarzowego, wynoszące przy prawdopodobieństwie pomiaru 95,4% A.D. 662/676-774/870, a przy prawdopodobieństwie pomiaru 68,2% A.D. 670/688-767/800 (zob. aneks). Według Z. Hilczarówy pozyskane z tejże warstwy obtaczane górą naczynia grupy A₁ (tzw. prototornowskie) – wytwory rzemiosła garncarskiego o tradycji późnoantycznej, współwystępujące w wymienionej war-

²⁷ Na ten temat G. Labuda 1975, tu też dalsza literatura.

Ryc. 9. Polupin, stan. 2, pow. Krosno Odrzańskie. Wybrane znaleziska z reliktyw młodszej fazy grodu (wykopy NE i SW)

1-10 – ceramika naczyniowa; 11, 13 – żelazne ostrogi tzw. haczykowate odmiany A (11) i B (13); 12 – żelazna sprzączka lub przewleciska ostrogi (?); 14 – brązowa, trybowana tarczka z oczkiem z ametystu. Według M. Kara 2009, ryc. 69

stwie z fragmentem zapinki z późnego okresu wpływów rzymskich oraz z typowo słowiańską ceramiką naczyniową niezdobioną, ręcznie lepiącą, świadczyć miały z jednej strony o wczesnej metryce reliktu, z drugiej zaś dowodzić przetrwania określonych nurtów kultury antycznej wśród ludności wczesnego średniowiecza w dorzeczu Warty²⁸. Na tej podstawie znaleziska z warstwy IV rozważa się m.in. w kontekście problematyki tzw. drugiej strefy krystalizacji kultury zachodniosłowiańskiej, której obszar umieszcza się m.in. na terenie północno-zachodniej Polski²⁹. Uzyskane datowania bezwzględne wskazują na związek wspomnianej warstwy z wiekiem VII (drugą połowę), VIII, a nawet z pierwszą połową stulecia IX, aczkolwiek chronologia początków narastania tegoż sedymentu jest kwestią otwartą. Z ustaleń archeologicznych³⁰ wynika bowiem, że warstwa IV mogła odkładać się w dłuższym odcinku czasu. Być może z tym faktem należy wiązać różnicę wieku radiowęglowego obu badanych zabytków kościanych z badanej warstwy (BP 1295±30 i BP 1250±30), przy czym „starszy” z przedmiotów zalegał w niższym poziomie sedymentu. Należy jednak zastrzec, że odnotowane różnice mogą wynikać z niedoskonałości metody, która nie odzwierciedla rzeczywistego wieku próby, a jedynie jej wartości probabilistyczne.

²⁸ Z. Hilczerówna 1967a.

²⁹ M. Kara 2009, s. 91 i n., tam też dalsza literatura.

³⁰ M. Kara, 2009, s. 63 i n., zwłaszcza s. 93 i n.

Inwestycją z VII lub VIII w. wydaje się również gród w **Połupinie** koło Krosna Odrzańskiego. Oznaczone radiowęglowo dwie kości zwierzęce, będące odpadkami pokonsumpcyjnymi (ząb trzonowy świni – 1200 ± 30 BP; fragment kości ramiennej bydła – 1170 ± 35 BP) z warstwy III, leżącej w partii podwała, a związanej stratygraficznie z młodszym (!) poziomem osadniczym grodu, ujawniły zbliżone przedziały kalibrowanego wieku kalendarzowego zawarte w graniach A.D. 710/770-949/980 (95,4%) oraz A.D. 770/775-940 (68,2%). Rozkład gęstości prawdopodobieństwa wyników zawęża wspomniane przedziały wieku obu próbek do końca VIII i do IX stulecia n.e. (zob. aneksy).

Datowania bezwzględne nie kolidują z wynikami nowszych ustaleń chronologicznych materiałów zabytkowych z reliktyw młodszego poziomu grodu w Połupinie. Datowania bezwzględne nie kolidują z wynikami nowszych ustaleń chronologicznych uzyskanych dla materiałów zabytkowych z reliktyw młodszego poziomu grodu w Połupinie³¹. W tym przypadku dla starszego poziomu grodu można było ustalić jedynie orientacyjny *terminus ante quem* około roku 800. Według E. Dąbrowskiego, badacza grodziska, warownia wzniesiona została około 550 r. i pełniła swe funkcje nie dłużej niż do połowy VII stulecia³². Proponowanej chronologii nie potwierdzają wyniki przeprowadzonej ostatnio analizy ceramiki naczyniowej z grodziska, sugerujące przesunięcie metryki starszego poziomu grodu do drugiej połowy VII w., przy czym wiek VIII jest w tym przypadku również możliwy. Z kolei młodszy poziom osadniczy warowni w Połupinie (z reliktyw tegoż horyzontu pochodzą dwie ostrogi haczykowate odmiany A i B według J. Żaka³³ oraz ozdobna tarczka z ametystem – może wyrób awarski lub późnomorawiński z VII-VII/VIII w.) uznany został za uformowany nie wcześniej (!) niż na przełomie VII i VIII stulecia³⁴.

Przypomnijmy, iż do młodszego poziomu osadniczego warowni w Połupinie zostały zaliczone nawarstwienia kulturowe rozpoznane archeologicznie w latach sześćdziesiątych XX w. w partii przywałowej grodziska (w górnej części nieckowatego zagłębienia tzw. mieszkalnego), gdzie zalegały powyżej skupiska dużych kamieni obsuniętych z wału. Wspomniane zagłębienie zostało odkryte w dwu wykopach zlokalizowanych na osi po przeciwnych stronach majdanu grodziska, w odległości około 80 m: w tzw. wykopie NE i tzw. wykopie SW³⁵. W pierwszym znaleziono ostrogę haczykową odmiany A, natomiast w drugim – ostrogę morfotypu B według J. Żaka wraz z ozdobną tarczką z ametystem, która zalegała w pobliżu ostrogi, na tym samym poziomie (ryc. 9). Do młodszego horyzontu osadniczego zaliczono też warstwę osadniczą śladowo zachowaną na calcu (zarysowała się w postaci nielicznych soczewek); stwierdzono ją na południowym krań-

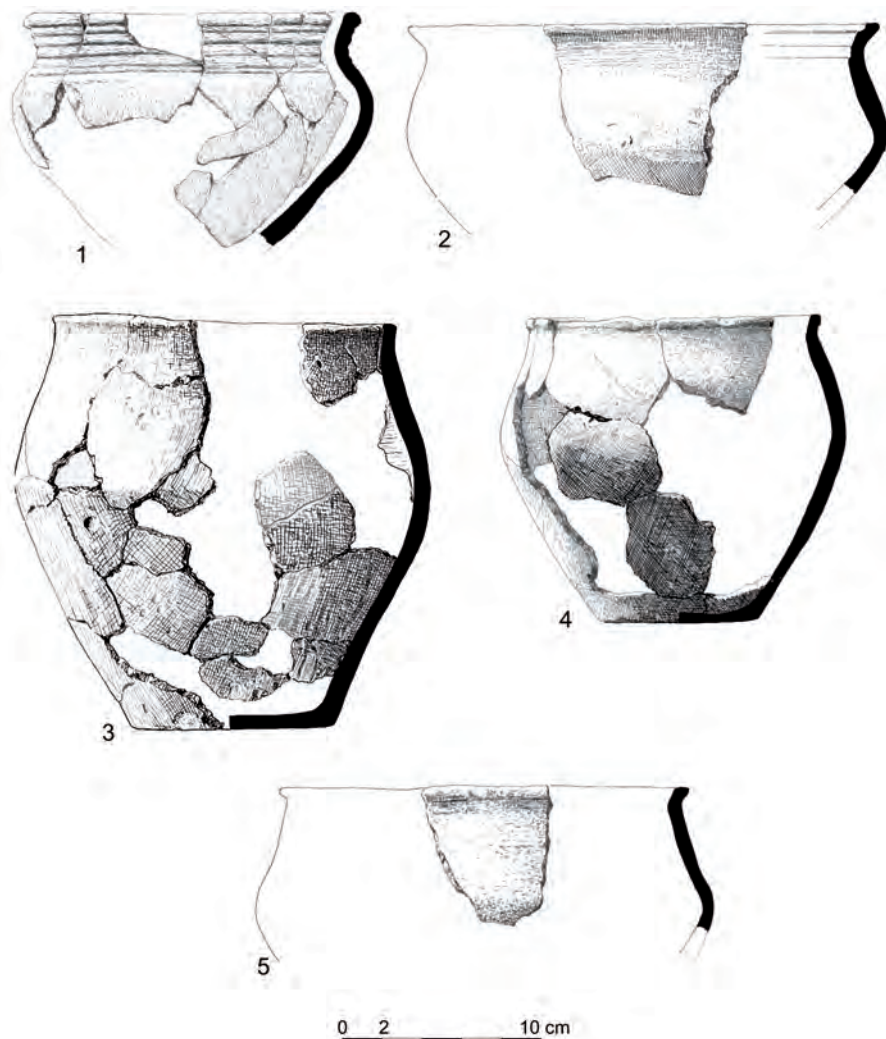
³¹ Zob. M. Kara 2009, s. 225-228.

³² E. Dąbrowski 1970; 2006.

³³ J. Żak, L. Maćkowiak-Kotkowska 1988.

³⁴ M. Kara 2009, s. 225.

³⁵ E. Dąbrowski 2006, s. 27 i n. Wykopy były numerowane; wykopom NE i SW nie potrafimy jednak przyporządkować konkretnego numeru.

Ryc. 10. Połupin, stan. 2, pow. Krosno Odrzańskie. Wybór ceramiki naczyniowej z reliktyw starszej fazy grodu (wykopy NE i SW). Rys. E. Dąbrowski

cu majdanu, w pobliżu wspomnianego zagłębienia tzw. mieszkalnego. Z warstwy tej pochodzi m.in. niewielka sprzączka lub przewlecзка żelazna, być może od rzemienia ostrogi. Z reliktyw młodszej fazy osadniczej pozyskano bogaty zbiór ceramiki, złożony z dominujących licznie fragmentów naczyń obtaczanych (przeważnie silnie formująco) oraz z nielicznych ułamków naczyń wykonanych całkowicie ręcznie. Cechuje go – podobnie jak zespół z poziomu starszego – znikomy udział form zdobionych. W tym przypadku są to przede wszystkim obtacza-

Ryc. 11. Połupin, stan. 2, pow. Krosno Odrzańskie. Zdjęcia analizowanego petrograficznie fragmentu naczynia glinianego oraz skan płytki cienkiej. Fot. P. Gunia

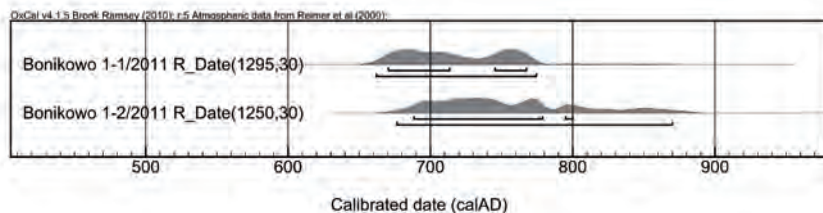
ne silnie naczynia wazowate lub garnkowate (baniaste) z wąskim pasmem bruzd, względnie spłaszczonych wałków, poniżej wylewu, które pod względem technologicznym nawiązują, jednak tylko w określonym zakresie (są gorszej jakości), do okazów grupy A₁ według Z. Hilczerówny³⁶; można jednocześnie uznać je za formy „tornowopodobne” (ryc. 9: 1). Stwierdzono też odosobnione naczynia wazowate, których wylewy przypominają sposobem ukształtowania wylewy naczyń grupy Feldberg według E. Schuldt³⁷ (ryc. 9: 3, 6, 10). W porównaniu do zespołu z horyzontu starszego (ryc. 10), omawiany ujawnia zdecydowanie wyższy poziom techniczny, widoczny zwłaszcza w przypadku opisanych powyżej naczyń wazowatych.

Badania petrograficzne³⁸ wykonano dla fragmentu naczynia o esowatym profilu, zdobionego tuż pod wylewem dookołnymi, niezbyt grubymi wałkami plastycznymi (ryc. 11). Naczynie pochodzi z młodszej fazy użytkowania grodu. Analiza petro-

³⁶ Z. Hilczerówna 1967a.

³⁷ E. Schuldt 1956.

³⁸ P. Gunia 2013b.

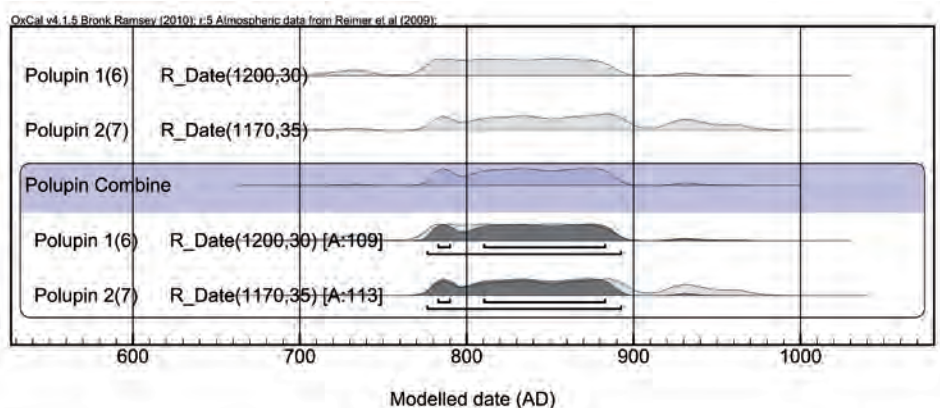

Ryc. 12. Bonikowo, stan. 1, pow. Kościan. Rozkłady gęstości prawdopodobieństwa kalibrowanego wieku próbek datowanych metodą ^{14}C AMS. Według Poznńskiego Laboratorium Radiowęglowe

graficzna ujawniła, że pojemnik został uformowany z zażelazionej, tłustej i plastycznej gliny. Jako domieszkę schudzającą zastosowano tłuczeń, który zawierał pozostałości pochodzące z rozkruszania zasadowych skał metamorficznych (amfibole, w tym hornblenda zwyczajna) oraz granitoidów. W skład masy garncarskiej wchodził też intencjonalnie dodawany piasek rzeczny. Domieszka była raczej drobno- i średnioziarnista. Rzadko spotykano frakcję powyżej 1,5 mm. Ścianki naczynia zostały dokładnie opracowane, a jego zewnętrzna powierzchnia była angobowana. Zabieg ten pozostawił warstewkę szlamowanej glinki zawierającej pelit kwarcowy. Wypał naczynia nastąpił w atmosferze redukcyjnej i temperaturze około 650°C.

Występowanie w składzie domieszki schudzającej fragmentów amfiboli (m.in. hornblendy zwyczajnej) może sugerować obce pochodzenie naczynia, nie jest to bowiem minerał narzutowy. Jego wychodnie znajdują się w Masywie Czeskim. Ostatecznie rozstrzygnięcie proveniencji będzie możliwe po przeprowadzeniu szczegółowych badań chemicznych naczynia, które są planowane.

Mimo ograniczonej liczby analizowanych źródeł, uzyskane wyniki badań specjalistycznych pozwalają sformułować określone wnioski dotyczące rozpatrywanej kategorii naczyń wczesnośredniowiecznych. Odnotujemy zatem, że w granicach analizowanego obszaru (tożsamy z dorzeczem środkowego odcinka Odry) naczynia o ewidentnych cechach warsztatowych, takich jak silnie formujące obtaczanie na kole garncarskim, angobowanie, wyszukana forma oraz stylistyka czerepu, obecne są już w zespołach z początku średniowiecza. Sądząc z chronologii bezwzględnej znalezisk, najstarsze pochodzą najpóźniej (!) z pierwszej połowy VII – trzeciej ćwierci VII w. (Stożne). Naczynia o cechach warsztatowych występują również w zespołach o młodszej metryce (*vide* Połupin – faza II), datowanych orientacyjnie na koniec VIII-IX w., przy czym żadnego z analizowanych naczyń nie można łączyć z okresem po roku 900. Dodajmy, że znaleziska naczyń nurtu garncarstwa warsztatowego z warstwy nr IV, odkrytej na grodzisku w Bonikowie, a interpretowanej jako relikat domniemanego miejsca obrzędowo-kultowego funkcjonującego w fazie przedgrodowej oraz w obrębie warowni starszej fazy, które w nowszej

Ryc. 13. Połupin, stan. 2, pow. Krosno Odrzańskie. Rozkłady gęstości prawdopodobieństwa kalibrowanego wieku próbek datowanych metodą ^{14}C AMS. Według Poznańskie Laboratorium Radiowęglowe

literaturze przedmiotu próbuje się przypisać kulturowo-osadniczemu horyzontowi Tornow-Klenica z drugiej połowy IX-X w., można synchronizować zarówno z drugą połową wieku VII, jak też ze stuleciem VIII. Tak określony przedział chronologiczny sugerują wyniki datowań radiowęglowych przedmiotów kościanych, zalegających we wspomnianej warstwie kulturowej.

Wyniki badań petrograficznych wybranych pojemników, obejmujących analizę granulometryczną i modalną mineralnej domieszki schudzającej oraz jej rozkład w ścianie naczynia, potwierdziły opinię o warsztatowej proveniencji okazów. W przypadku znalezisk odosobnionych (Stożne; Połupin – I faza) możemy mieć do czynienia z wytwórcą wędrownym, który działał zapewne w granicach określonego rewiru. Natomiast w przypadku znalezisk liczniejszych (Bonikowo; Połupin – II faza) wyniki badań sugerują miejscową produkcję naczyń (ich forma i stylizyka przemawiają za adaptacją obcych wzorów, łącznie z techniką produkcji, która mogła być niejednokrotnie barbaryzowana). Dopuszczają też możliwość „importu” (*vide* obecność w naczyniu z Połupina minerałów akcesorycznych w składzie domieszki schudzającej, np. hornblendy zwyczajnej). W kontekście dwu ostatnich uwag istotne wydają się wyniki analizy porównawczej naczyń z Bonikowa, wskazujące w charakterze analogii wyroby wczesnośredniowiecznych, wysoko wyspecjalizowanych garncarzy z dorzecza Dunaju i/lub Renu, którzy kontynuowali tradycję warsztatów późnoantycznych z nadlimesowych rejonów cesarstwa rzymskiego. Ta szeroko ujęta strefa cywilizacyjno-kulturowa mogła stanowić obszar różnorodnych inspiracji dla garncarzy działających na terenach środkowego dorzecza Odry w starszych fazach średniowiecza.

ANEKS

WYNIKI DATOWAŃ RADIOWĘGLOWYCH MATERIAŁÓW ARCHEOLOGICZNYCH
Z BONIKOWA, WOJ. WIELKOPOLSKIE, I POŁUPINA, WOJ. LUBUSKIE³⁹

Analizy radiowęglowe (¹⁴C AMS) zostały wykonane w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym pod kierunkiem prof. dr. hab. Tomasza Goslára, w związku z realizacją w latach 2009-2012 zadania badawczego nr 8 projektu rozwojowego nr N R 17 0014 06 „Badania multidyscyplinarne jako metoda odtwarzania przemian osadniczo-kulturowych. Zachodnia Wielkopolska w pradziejach i średniowieczu”. Ustalono wiek radiowęglowy dwu próbek kości z grodziska w Bonikowie (nr pracy 5970/11) i dwu próbek kości z grodziska w Połupinie (nr pracy 4065/10). Próbki spełniały kryteria metody⁴⁰.

Nazwa próbki	Nr lab.	Wiek ¹⁴ C	Uwagi
Bonikowo 1-1/2011	Poz-45908	1295±30 BP	2,2%N 9,4%C
Bonikowo 1-2/2011	Poz-45909	1250±30 BP	1,6%N 4,4%C
Połupin 1(6)	Poz-33234	1200±30 BP	0,9%N 4,5%C
Połupin 2(7)	Poz-33235	1170±35 BP	1,2%N 5,9%C

Wyniki kalibracji dat radiowęglowych (¹⁴C)

Results of calibration of ¹⁴C dates – **order 4065/10**.

Given are intervals of calendar age, where the true ages of the samples encompass with the probability of ca. 68% and ca. 95%. The calibration was made with the OxCal software.

INFORM: References – Atmospheric data from Reimer et al (2004); OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r:5 sd:12 prob usp[chron]

Results of calibration of ¹⁴C dates – **order 5970/11**.

Given are intervals of calendar age, where the true ages of the samples encompass with the probability of ca. 68% and ca. 95%. The calibration was made with the OxCal software. INFORM: References – OxCal v4.1.5 Bronk Ramsey (2010); r:5. Atmospheric data from Reimer et al (2009).

BONIKOWO, stan. 1 (ryc. 12)

gm. Kościan

pow. Kościan

woj. wielkopolskie

grodzisko wkłęsłe, wielocłonowe

próbka Bonikowo 1-1/2011: 1295±30 BP

tzw. kołec kościany (może uszkodzony w górnej części, od strony wewnętrznej, nie-przepalony – ryc. 4: 4)

³⁹ Wyniki datowań radiowęglowych próbek archeologicznych ze stanowiska nr 2 w Stożnem, woj. lubuskie, zob. B. Gruszka 2010.

⁴⁰ A. Walanus, T. Goslar 2004.

owca/koza – kość śródreżca, osobnik młody⁴¹

ar 98C, warstwa IV_{4,5}, od NW 2,85 m, od NE 2,88 m, głębokość 2,38 m
nr inw. polowego: 60/1952 (R)

badania: wykopaliskowe Zofii Hołowińskiej i Zofii Hilczerówny z ramienia Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego w 1952 r.

zbiory: Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu

68,2% probability

670 AD (44,4%) 713 AD

745 AD (23,8%) 767 AD

95,4% probability

662 AD (95,4%) 774 AD

próbka Bonikowo 1-2/2011: 1250±30 BP

łyżwa lub płoza kościana (z uszkodzonym spodem, zużyta, nieprzepalona – ryc. 4: 8)
kość śródreżca bydła – brak nasady dalszej

ar 98C, warstwa IV, od NE 2,2 m, od NW 2,35 m, głębokość 2,29 m
nr inw. polowego: 52/1952 (na zabytku błędnie nr Bo 51/52)

badania: wykopaliskowe Zofii Hołowińskiej i Zofii Hilczerówny z ramienia Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego w 1952 r.

zbiory: Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu

68,2% probability

688 AD (65,7%) 779 AD

795 AD (2,5%) 800 AD

95,4% probability

676 AD (95,4%) 870 AD

POŁUPIN, stan. 2 (ryc. 13)

gm. Dąbie

pow. Krosno Odrzańskie

woj. lubuskie

grodzisko wklęsłe, pierścieniowate

próbka Połupin 1(6): 1200±30 BP

zab trzonowy świni, nieprzepalony

wykop 1, ćw. A, warstwa III (?), między kamieniami (młodsza faza użytkowania grodu)

nr inw. polowego: 19/1961

badania: wykopaliskowe Edwarda Dąbrowskiego z Muzeum w Zielonej Górze w 1961 r.

zbiory: Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy k. Zielonej Góry

68,2% probability

775 AD (68,2%) 875 AD

⁴¹ Ekspertyzę zoologiczną datowanych radiowęglowo „zabytków” z Bonikowa i Połupina wykonała dr Marta Osypińska z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu.

95,4% probability

710 AD (6,3%) 750 AD

760 AD (87,7%) 900 AD

920 AD (1,3%) 940 AD

próbka Połupin 2(7): 1170±35 BP

fragment kości ramiennej bydła, nieprzepalony

wykop 1, warstwa III, między kamieniami obsuniętymi z konstrukcji wału, nad gliną (młodsza faza użytkowania grodu)

nr inw. polowego: 12/1963

badania: wykopaliskowe Edwarda Dąbrowskiego z Muzeum w Zielonej Górze w 1963 r.

zbiory: Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy k. Zielonej Góry

68,2% probability

770 AD (65,4%) 900 AD

920 AD (2,8%) 940 AD

95,4% probability

770AD (95,4%) 980 AD

R_Combine Połupin 1-2: 1187±23 BP

68,2% probability

780 AD (6,0%) 790 AD

800 AD (62,2%) 890 AD

95,4% probability

770 AD (95,4%) 900 AD

X2-Test: df=1 T=0,4(5%3,8)

BIBLIOGRAFIA

- Dąbrowski E. 1965, *Sprawozdanie z badań archeologicznych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Połupinie, pow. Krosno Odrzańskie*, Materiały Komisji Archeologicznej Lubuskiego Towarzystwa Naukowego, t. 1, Zielona Góra, s. 58-78.
- 1968, *Badania Muzeum Okręgowego w Zielonej Górze nad wczesnym osadnictwem wczesnośredniowiecznym na Ziemi Lubuskiej*, „Archeologia Polski”, t. 13, z. 2, s. 299-316.
 - 1970, *Rozwój zasiedlenia w okolicach Krosna Odrzańskiego od późnego okresu lateńskiego po wczesne średniowiecze*, „Slavia Antiqua”, t. 17, s. 137-159.
 - 1971, *Dotychczasowe wyniki badań archeologicznych w Osiecznicy i Białogórze, pow. Krosno Odrz. na tle niektórych zagadnień z pogranicza późnego okresu rzymskiego i początków wczesnego średniowiecza*, „Zielonogórskie Zeszyty Muzealne”, t. 2, s. 39-82.
 - 1997, *Początki wczesnego średniowiecza w mikroregionie Krosna Odrzańskiego*, „Dolnośląskie Wiadomości Prahistoryczne”, t. 4, s. 117-153.
 - 2001, *Nowe materiały z najstarszej fazy wczesnego średniowiecza. Buków pod Sulechowem, w woj. lubuskim*, „Slavia Antiqua”, t. 42, s. 129-158.
 - 2006, *Początki wczesnego średniowiecza w mikroregionie Krosna Odrzańskiego*, [w:] M. Magda-Nawrocka, A. Nawojcka, J. Szymczak (red.), *Archeologia w studiach nad najstarszymi dziejami Krosna Odrzańskiego*, Krosno Odrzańskie, s. 25-50.
- Du lin i c z M. 1994, *Problem datowania grodzisk typu Tornow i grupy Tornow – Klenica*, „Archeologia Polski”, t. 39, z. 1-2, s. 31-49.

- Die Franken* 1996, *Die Franken – Wegbereiter Europas*, red. A. Wieczorek, P. Périn, K. von Welck, W. Menghin, t. 1-2, Mannheim.
- Die Germanen* 1986, *Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa*, t. 2, red. B. Krüger i in., Berlin.
- Gruszką B. 2010, *Obiekt z początków średniowiecza w Stożnem, stan. 2, pow. zielonogórski*, „Slavia Antiqua”, t. 51, s. 227-267.
- 2011, *Materiały ceramiczne z początków wczesnego średniowiecza z Kalska (stan. 1), woj. lubuskie w świetle nowych ustaleń chronologicznych metodą termoluminescencyjną*, „Slavia Antiqua”, t. 52, s. 119-131.
- Gruszką B., Pawlak E., Pawlak P. 2013, *Zespoły ceramiczne ze starszych faz wczesnego średniowiecza na wybranych stanowiskach Środkowego Nadodrza w świetle najnowszych wyników datowań przyrodniczych*, „Archeologia Polski”, t. 58, z. 1-2, s. 171-198.
- Gunia P. 2013a, *Wyniki badań petrograficznych średniowiecznej ceramiki ze stanowiska archeologicznego nr 1 w Bonikowie, pow. kościański, woj. wielkopolskie*, Wrocław (mps).
- Gunia P. 2013b, *Wyniki badań petrograficznych średniowiecznej ceramiki ze stanowiska archeologicznego nr 2 w Polupinie, pow. krośnieński, woj. lubuskie*, Wrocław (mps).
- Gunia P., Gruszką B. 2010, *Technologia i zaplecze surowcowe wczesnośredniowiecznej ceramiki użytkowej ze stanowiska 2 w Stożnem, woj. lubuskie w świetle badań petrograficznych*, „Slavia Antiqua”, t. 51, s. 269-280.
- Harhoiu R. 2005, *Die untere Donau während der späten Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit*, [w:] *Wasserwege: Lebensadern – Trennungslinien*, C. von Carnap-Bornheim, H. Friesinger (red.), Neumünster, s. 157-191.
- Hensel W. 1956, *Z badań nad polską ceramiką wczesnośredniowieczną*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 2, s. 160-167.
- Herrmann J. 1966, *Tornow und Vorberg. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Lausitz*, Berlin.
- Hilczer-Kurnatowska Z. 1986, *Bonikowo*, [w:] G. Labuda, A. Gąsiorowski (red.), *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 7, z. 2, Wrocław, s. 505-506.
- Hilczerówna Z. 1960, *Gród z początków wczesnego średniowiecza w Bonikowie pow. Kościan*, „Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych”, t. 3, z. 4 (16), s. 59-65.
- 1963, *Z badań nad genezą ceramiki wczesnośredniowiecznej*, „Archeologia Polski”, t. 8, z. 2, s. 318-331.
- 1967a, *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław.
- 1967b, *Z zagadnień periodyzacji dziejów garncarstwa na ziemiach polskich*, „Archeologia Polski”, t. 12, z. 2, s. 431-437.
- Hołowińska Z. 1956, *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bonikowie w powiecie kościańskim. Wyniki badań z lat 1951-1953*, Poznań.
- Kara M. 2009, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.
- Kurnatowska Z., Łosińska A. 1990, *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Wielkopolsce*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Poznań 1992, s. 105-153.
- Labuda G. 1975, *Samo (Samon)*, [w:] G. Labuda, Z. Stieber (red.), *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 5, Wrocław, s. 39-40.
- Die Langobarden* 1988, *Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien*, red. R. Busch, Neumünster.
- Makiewicz T. 2005a, *O tak zwanej ceramice pseudośredniowiecznej w Polsce*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 15, z. 2, s. 169-186.
- 2005b, *W sprawie aktualnego stanu badań nad problemem kontynuacji kulturowej pomiędzy starożytnością a wczesnym średniowieczem w Polsce. Punkt widzenia autochtonisty*, „Slavia Antiqua”, t. 46, s. 9-38.
- 2006, *Die Entdeckung einer neuen Kategorie von Keramik aus der Völkerwanderungszeit in Großpolen*, [w:] *Festschrift Rosemarie Müller, Ergänzungsband des Hoops Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, t. 53, Berlin, s. 473-485.
- Müller H.F. 1976, *Das alamannische Gräberfeld von Hemmingen (Kreis Ludwigsburg)*, Stuttgart.
- Schuldt E. 1956, *Die slawische Keramik in Mecklenburg*, Berlin.

- Walanus A., Goslar T. 2004, *Wyznaczanie wieku metodą ^{14}C dla archeologów*, Rzeszów.
- Woźnicka Z. 1961, *Osadnictwo z okresu rzymskiego w Bonikowie pow. Kościan*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 27, z. 2, s. 210-214.
- Żak J., Maćkowiak-Kotkowska L. 1988, *Studia nad uzbrojeniem środkowoeuropejskim VI-X wieku. Zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza*, Poznań.

SELECTED ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF WORKSHOP POTTERY FROM
THE EARLY MIDDLE AGES IN SOUTH-WEST WIELKOPOLSKA
AND THE SOUTH-EAST PART OF ZIEMIA LUBUSKA IN THE LIGHT
OF SPECIALIST RESEARCH

by

BARTŁOMIEJ GRUSZKA, MICHAŁ KARA

Summary

In this article, we present both archival as well as the latest excavations of crafted utensils, dated by means of archaeological method back to the very early Middle Ages i.e. approximately before ca. the 9th/10th centuries. These are fragments of clay receptacles which come from selected archaeological sites in south-west Wielkopolska (Bonikowo, site 1, Kościan county, Wielkopolska region) and the south-west part of Ziemia Lubuska (Połupin, site 2, Krosno Odrzańskie county, Lubuskie region; Stożne, site 2, Zielona Góra county, Lubuskie region). Specialist examination of the above mentioned ceramic utensils made it possible to establish the chronology of the excavation. It also contributed to indicating the possible sources of inspiration of the utensils' creators. The examination also confirmed a link between the analysed receptacles and a specialist trend in pottery production identified by the macroscopic method.

Despite the limited number of analysed sources, the results of specialist examination made it possible to draw specific conclusions related to the category of early Medieval utensils.

Hence, in the analysed area (namely the basin of the middle part of the Oder) utensils with distinct craft characteristics (distinct marks of a potter's wheel, engobe, sophisticated form and style of fragments) have been excavated in sites from the early Middle Ages. Judging by the absolute chronology of the excavations, the oldest come at the very latest (!) from the first half of the 7th century to the third quarter of the 7th century (Stożne). Crafted utensils have also been recorded in younger archaeological sites (see Połupin – stage 2) dated to approximately the end of the 8th or the 9th century. However, neither of the analysed utensils can be linked to a time after the year 900. It is worth adding that excavations of the crafted utensils in layer no. IV discovered in a hill fort from the pre-hill fort Bonikowo (interpreted as a relic of an alleged site of rituals and cult from the pre-hill fort stage and in an older stronghold which the latest literature on the subject attempts to ascribe to the culture and settlement of the Tornow-Klenica area from the second half of the 9th – the 10th centuries) may be dated to the second half of the 7th century or the 8th century. These chronological brackets follow the results of radiocarbon dating of bone artefacts uncovered from the aforementioned cultural layer.

The results of petrographic research conducted on selected receptacles, including granulometric and modal analyses of the mineral leaning admixture and its distribution in the utensil's sides have confirmed the assumed craft origin of the artefacts. In the case of single excavations (Stožne; Połupin – stage 1) it could have been a migrant producer who probably operated in a specific area. On the other hand, in the case of more numerous excavations (Bonikowo; Połupin – stage 2) research results suggest local production of the utensils (their form and style seem to be adaptations of foreign patterns, including a production technique which could have frequently been barbarized). The research results also suggest “imports”, e.g. accessory minerals in a utensil from Połupin in the leaning admixture, e.g. hornblende. With the two latter factors in mind, the results of a comparative analysis of utensils from Bonikowo seems to be of considerable importance, indicating by analogy artefacts made by early Medieval, highly qualified potters from the basin of the Danube and/or the Rhine who established a tradition of late ancient workshops from the regions of the Roman Empire located in areas with limestone deposits. This broad area of civilization and culture could have provided sources of inspiration to potters operating in the medium part of the Oder basin in the earlier phases of Early Middle Ages.